

Matisz László A HANGOK VONZÁSA ÉS TASZÍTÁSA

5. műfaji intimitás

Szokás a zenét szeretni, vagy nem, de akár gyűlölni is; vagyis érzelmi alapon viszonyulni hozzá. Az irracionális és bensőséges viszony annak dacára hihető, hogy sokan csak kényelmi megfontolásból zárják rövidre a véleményélküliséget, egy röpké érzelmi minősítéssel. De ez talán így jobb is, mintha mindenki tudálékos műelemzéssel fejezné ki a zenéhez való viszonyulását (pláne fél füllel szerzett felületes benyomás alapján, vagy elméleti tudás híján). Vannak emberek, akiknek a zene szerelem, sőt, örök barátság - s miért ne lenne érvényes ebben az esetben is a népi bölcsesség, mely szerint madarat tolláról, embert barátjáról. . . Emlékszünk még az ifjúkori zenei identitás választására, mely egy füst alatt a társaságot, az időtöltést, a mentalitást is megszabta egy időre.

Csak hogy a zene szeretése vagy nem szeretése legtöbbször egy-egy műfajra, néha egy-két kedvenc zeneszámra vonatkozik. Mivel az érzelmi kapacitásunk nem korlátlan, no meg el is akarjuk helyezni önmagunkat ezáltal egy láthatatlan "jófejségi", műveltségi, intellektuális vagy szellemi skálán - a mihez tartás végett. Hogy ez jó-e, már nem annyira egyértelmű. Tudniillik kissé fixáció-gyanús a dolog, még ha igazán *nemes* műfajok szeretetével is büszkélkedünk. Féltreértés ne essék, nem azzal lehet baj, ha szeretünk egy műfajt, vagy néhány konkrét zeneművet, hanem azzal, ha mereven ragaszkodunk ahhoz a néhány attitűdhez, mely csakis az imádott műfajra, zeneművekre emlékeztető lehet. Ha nem vesszük észre, hogy nemcsak indokolatlan, de értelmetlen és korlátozott dolog is valami szigorú szűrőn át viszonyulni a zenéhez.

Érdekes módon a kizárólagosság, a zenei diszkrimináció bármilyen műveltségi szinten, a legegyszerűbb lélektől a legigényesebb zenemániasokig válogatás nélkül szépszámmal fordul elő - főleg, ha a sznobságot is hozzájuk vesszük. Annyira gyakran, hogy már az is gyanús. . . A sokszor tapasztalható merev ragaszkodás egy-egy műfajhoz, azokra a szeretőkre emlékeztet, akik birtokviszonyban léteznek. Akik meg vannak győződve arról, hogy szeretetük tárgyát csakis ők hivatottak boldoggá tenni, senki más. Ilyenek például a fennkölt tekintetű klasszikus zenerajongók, akik részéről szóba se jöhet más műfaj, a jazzrajongók szintén, de folytathatjuk a sort a népzenerajongókkal, a pop- vagy rock-rajongóival, az ultramodern party-zene rajongókkal, egészen a lakodalmos-mulató zenerajongókig bezárólag. Vannak még persze köztes, átmeneti műfajok, irányzatok bőven, egy közös bennük: rajongóik vannak - egyiknek kevesebb, másiknak több. Csak hogy a rajongás nem minden esetben (sőt!) egyenlő a szeretettel. Ebből az is következik, hogy a műfajokat sokan csak környezeti hatás alapján kapják, elfogadják, vagy választják, majd megszokják. Mindegy, csak rajongók lehessenek. Így lehet a zenei műfajokból akár szociológiai kategória is.

Ettől csak egy fokkal elfogadhatóbb viszonyulás a széplelkek valódi érzelmi kötődése. Ugyanis aki így van a zenével, az sem a zene tartalmi, lényegi összetevőit, természeti törvényszerűségét, igazságát szereti - ezek nem szeretni való dolgok -, hanem az érzékiségét. Az érzelmi húrokat rezgetető szépség érthetően van, különösen az arra érzékenyebb lelkek számára; egyetlen adekvát pillanatban, bizonyos frekvencián megszólaló hang is lehet varázslatosan vonzó, vagy rendkívül visszatartó. De ez nem indokolja, hogy csupán az előbbit szeressük, mert szép. Különösen, ha a zene eredeti mondandójához szervesen hozzátartozik a "mihez képest" koncepció, a csúnya, mint viszonyítás, a kontrasztosság, vagy egyszerűen a kíméletlen igazság közlése. Ez utóbbi nem csupán 20. századi találmány, bár az a korszak jócskán adott okot a durva szembesítésre. Persze manapság a szépség fogalmát is eléggé változatosan értelmezzük; a lényeg, hogy a hétköznapi esztétikai felfogás szerint szeretett műfaj vagy zenemű nem biztos, hogy "hűséges" tud maradni hozzánk - hacsak nem élünk vele birtokviszonyban.

Egyébként a zene esztétikai közelítése nem a merő szépség keresése, hanem a zenében meglévő szellemiség megismerésének folyamata. A zeneesztétika pedig nem esztétizál, hanem segít elhelyezni egy konkrét zenei irányzatot az állandóan változó kultúra hullámos országútján; egészen ritkán talán segíthet felismerni a lényegi tartalmat is. Legalábbis ezt tette (jó esetben) a régi, rögzített, írásos nyomokban megmaradt, vagy klasszikus zenét feldolgozó zeneesztétika-tudomány. A maihoz képest a régi zene, ahogy a régi képzőművészet is, sokkal nagyobb hangsúlyt adott a szépségnek, s ennek ezer oka volt. Ezeket volt hivatott feldolgozni a zeneesztétika; főleg a szerzők személyét illetően, valamint a zenék strukturális, stílári, technikai és tartalmi vonatkozásait, a korszakok történelmi, politikai, gazdasági helyzetének tükrében.

Létezik viszont egy másik magkapóan tömör és frappáns vélekedés is a zenéről: tetszik, vagy ellenkezőleg. Ez az egyszerű viszonyulás talán a leghihetőbb, ugyanis a zsigeri elfogadásra vagy elutasításra, azaz vonzásra vagy taszításra következtethetünk belőle. Ahogy némely férfi-nő viszony tisztább formában maradhatna meg csak így, mint a minden áron kiprovokált érzelmi vagy érzelmi kapcsolati minőség által. Mert valójában az igazi zenei élmény is az első, zsigeri elfogadás alapján a legvalószínűbb. A fontos zene ugyanis megismételhetetlen, s nemcsak az improvizatív zene - bár főleg az -, hanem a valóban ihletett, a "csak itt és most" élményét adó interpretáció miatt is. Elméletileg a konzervált hangfelvétel is képes lehet erre, amikor hosszú birtoklás után, végre megfelelő külső és belső körülmények között megszólalva átjut a lélekhez. Az sem kizárt, hogy többször is, de mindig egy kicsit másként. A nyitottsággal, bizalommal, elfogadókészséggel viszonyuló zenehallgatónak van esélye erre. Például a romlatlan gyermeknek, aki még nem tudja és nem is akarja titkolni a lúdbőrözést, elpirulást, eufóriát, vagyis a természetes nyitottság által hozzájutó élményt, mely a legkevésbé intellektuális, és szinte maradéktalanul zsigeri. Aki így viszonyul a zenéhez, vagyis valóban ahhoz, amit hall, hagyja, hogy a hangok természetes fiziológiája, metafizikája a szívéig, a gyomráig, a lelkeig hatoljon, s nem valami intellektuális megfajtás után kutat az agyában, az a legőszintébb, amikor annyit mond: tetszik.

De most sajnos nem hagyhatjuk ki azokat a bizonyos "attitűdöket", melyek rendre lefojtják a zenehallgató ember befogadó készségét; vagyis a merev műfaji fixációkat. Ezen a ponton kissé egybeér a zenehallgató és a zenész. Tudniillik műfajról leginkább akkor beszélhetünk, amikor egy eredeti zenei struktúrát, stílust elkezdenek egyre többen követni. Ezt általában kétféle módszerrel folytatják: utánzással - melyet bizonyos idő után hamisításnak is felfoghatunk -,

vagy továbbfejlesztéssel; amikor az új, de már karakterisztikus jellemzőkkel bíró műfajt - mintegy állomásnak tekintve -, vagy arra alapozva, tovább építenek.

A műfajhoz ezért hasonlóképpen viszonyul az elkötelezett zenerajongó, és saját hangját kereső, vagy a keresésén éppen túlesett zenész - hacsak nem olyan zenész-szakemberről van szó, aki jól felfogott érdekeiből kiindulva nagyon pontosan tisztában van a zene-piaci viszonyokkal. A műfajt ugyanis, még ha valaha közel is állt hozzánk, választjuk, majd követjük. Sokféle érdekes magyarázatot találhatunk a jelenségre; s szinte mindegyik irracionális. Vagyis az érzelmi viszonyuláson kívül lehetséges még, hogy egy műfaj hangulata, vagy táncra hívó jellege tartja fogva az embert (népzene, pop-zene), lehet, hogy a korábban felgyűlt tárgyi tudás miatt ragaszkodunk hozzá, melyet nem óhajtunk elherdálni (klasszikus, jazz és népzene), de az sem ritka, hogy valamiféle cirkuszi teljesítményre emlékeztető attitűd ragadja meg a hallgatót; például a hangszeres teljesítmény nehézségi foka (rock, de főleg jazz). Leggyakrabban viszont egyszerűen csak a sztárkultusz a magyarázat a műfaji beszűkülésre. Bizonyára valami erős, született pszichikai tulajdonság késztet sok embert arra, hogy rajongó legyen; vagy zenési ambíciókkal megáldva, a rajongás tárgya. Ehhez viszont műfajhoz kell kötődni, mert arra nincs időnk, hogy lassan érlelődve, megismerve közel kerüljünk valamihez, egy megismételhetetlen zenéhez, mely nem emlékeztet semmi korábbira. Ez a jelenség sajnos mindkét irányból, a zenehallgató és a zenész felől közelítve is igaz. A félisteneket, a géniuszokat kevésbé motiválja ez az attitűd, sőt, róluk általában akkor derül ki, hogy mit is adtak a világnak, amikor már az ő szempontjukból teljesen mindegy, hogy hálával gondolnak rájuk. A népzene névtelen alkotóit hidegen hagyta a közönség viszonyulása, az utókoré pláne. A korszakokat átívelő zenei alkotások pedig az állandó változás, az eleven élet analógiájukat ívódtak bele szinte minden más műfajba; nem ritkán újra megtermékenyítve azokat. Emiatt sokkal nyitottabb, érzékenyebb, alázatosabb viszonyulást érdemelnének, mint amennyit kapnak táncos rendezvények háttéréként, vagy bizonytalan kimenetelű, leggyakrabban öncélú világzenei kísérletek egyik alapanyagaként.

A halhatatlanként számon tartott európai klasszikus szerzők a 20. század közepéig érezték kötelességüknek a népzene veretes keretbe foglalását; Mozarttól Sztravinszkijig, Vivalditól Schönbergig, Bachtól Bartókig. Ezeknek a géniuszoknak a többsége nyitott lélekkel viszonyult minden olyan meglévő, természetes zenei képződményhez, melyet a népzenehez szokás sorolni - akkor is, ha nem feltétlenül a falusi folklór jelentette számukra a népi zenei tradíciókat. Ez a fajta nyitottság már koránt sem általános jellemző a mai klasszikus zenekedvelőkre nézve. Sajnos ebben a körben egyáltalán nem ritka a belterjes, arisztokratikus pózból mutatott beszűkült viszonyulás; mely olykor még az előadókat övező sztárkultuszról, a rajongói attitűdtől sem mentes. A rétegre részben jellemző zeneelméleti, zenetörténeti háttértudás gyakran az intellektuális, analízis hajlandóságot hozza ki a zenehallgatóból, interpretációs kérdésre szűkítve a klasszikus zene megítélését. Sok fontos mű alapgondolata merül a feledés homályába e hozzáállásnak köszönhetően. Pedig a régi nagy mesterek nagyrészt a gondolatuk, a közlendőjük okán rögzítették hangról-hangra, pontos előadói instrukciókkal ellátva műveiket - az örökérvényű igazság meggyőződésének vagy hitének fényében. Ehhez képest egészen mást figyelünk manapság a klasszikus zenében. A műről - hacsak nem kortárs darab ősbemutatójáról van szó - nem szokás manapság bővebben szót ejteni szakmai körökben sem (a kritikában sem), elég egy "természetesen jól ismerjük, nyilván zseniális" összekacsintó gesztust tenni. Nem is lenne ezzel baj, ha a napjainkra jellemző értékrend-hullám leszálló ágában nem lenne a "művészet" fogalmának meglehetősen kétes értelmezése, illetve annak létfeltételként tisztelt "köztudása" nem lenne már éppen elég alacsonyan. Így még a fogékonyabb fiatalok is csak homályos következtetések útján fognak rájönni arra, hogy voltak valaha géniuszok, akiknek a zenéje szólt is valamiről.

Sajnos a legismertebb improvizatív műfajt, a jazzt illetően sem sokkal jobb a helyzet. A cirka százhusz évnyi - szűk értelemben vett - jazztörténet rövid összefoglalásától most tekintsünk el (akad bőven ebben a tárgykörben számos alapos munka). Az egyre inkább közutálatnak örvendő *rétegműfaj* megjelölés helytálló abban az értelemben, hogy afro-amerikai fekete rabszolgák leszármazottainak zenéjét normális európai ember nem választhatja kedvencéül; vagyis aki mégis, annál "valami nincs rendben, de szerencsére kevesen vannak". A kevesek szerint pedig jogosnak tűnik az ellenérv: ha egyszer ők szabadították fel a zene szellemét, a legőszintébb, a legspontánabb rögtönzés által, mindegy, hogy honnan származó, s miféle emberek voltak azok. Így zenélni mindig mindannyian szerettünk volna, de ezek a feketék merészelték először.

Pedig nem biztos, hogy így van. Az improvizáció perspektívája feltételezhetően minden népzeneben megvolt és megvan. Viszont amíg másoknál ez személyesebb és szemérmesebb (introvertált) dolog volt - gondoljunk csak a hindu szerzetesek kizárólag önmaguknak szóló, önnön megtisztulásukat szolgáló meditációs improvizatív zenéjére - addig Amerika elnyomott feketéi épp az ellenkező (extrovertált) készíttetés hangsúlyozták - mintegy demonstrálták zenéjük által. Tüntetőleg nyilvánultak meg, szociológiai és lélektani szempontból is nagyon mélyről. Ez indokolható egyfelől a rendkívül igazságtalan társadalmi háttérrel, másfelől az amerikai feketék habitusával, déli eredetű temperamentumával. Az egyik a szolidaritást, a másik az ősi, elemi energiák felszabadulása okozta eufóriát jelentette a születő, új műfajban. Tehát a jazz, nagymértékben e két - társadalmi és természeti - körülménynek köszönheti világraszóló karrierjét.

Ez a ma már definiálhatatlan műfaj eleinte az erőteljesen, de egyszerűen ritmizált (swingelő) sodrásával hódított, később az énekes vagy hangszeres alkotó-előadó egyként előálló személyének érzékiségével, a megszokottól sokkal nyíltabb és közvetlenebb jelenlétével, majd az előadói hangszeres teljesítménnyel, azaz a virtuozitással. A jazz ettől természetesen sokkal több, de a rajongói attitűdöt, a jazzhívók beszűkülését a mai napig e három szempont tartja fogva.

Ez utóbbi műfajjal, mint az improvizatív zene emblematisus jelentőségű tárgyával a későbbiek folyamán foglalkozunk részletesebben is. Most azonban, az eddigiek tükrében is le kell szűrünk a - feltehetően - már csöppet sem meglepő tanulságot, mely szerint: nem egy vagy akár két műfaj ismerete, szeretele jelenti a zene lényegi tartalmának befogadási készségét. A népzene, a klasszikus zene, a jazz, vagyis az alapműfajoknak tekinthető formulák legfeljebb jellegzetességeik által adhatnak ürügyet ahhoz, hogy felismerjük önmagunkban a zenei fogékonyság legkézenfekvőbb, legegyszerűsebb, mondhatni testhezálló módját. Természetesen a saját személyiségünkötől, érzékenységünkötől függ, hogy a zenének milyenfajta (műfaji) közelítései által jutunk közelebb a lényeghez, hogy mely műfajokban találkozzunk leginkább azzal a hanggal, mely egyértelműen vonz. Viszont ez nem jelentheti azt, hogy csupán egy-két szűk zenei formulára kellene fókuszálnunk. A különböző zenei műfajokhoz ragaszkodó zenehallgatók, vagy rajongók fogékonysága sem föltétlenül működik eltérően. A zenére érzékeny embert ugyanaz a lélektani, esztétikai, gondolati tartalom, egyszóval ugyanaz az érték, vagy élményszerűség ragadja meg, ha klasszikus zenét, népzenei vagy akár jazzt hallgat. Vagyis a zenének van műfajoktól független közös alapérték-tartománya. Akinek fontos a zene, akár muzsikos, akár hallgató, ezt a szellemi szférát keresi minden zenében; mert ami fontos a zenében, azt valószínűleg hasonlóan fogalmazná meg Bach vagy Miles Davis is. Ennek a tudásnak a birtokában, ennek a közös szférának az ismeretében van minden igazi muzsikos titka.

A hangok, a zenék végtelen formában léteznek.